

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Юрій Мушкетик

ЯСА

Розділи 1—17

Харків
«Фоліо»
2017

Ой ти, батьку Сірку,
Зелений барвінку...

З народної пісні

Розділ перший

I

Могилу називали Сліпою. Була висока й гостра, самотньо мріяла в степу, накликаючи в козацьких дозорців думки про минулість життя та неминулість слави. Колись вона була обкладена камінням, але за довгі роки ніздрюваті вапняки пообвалювалися і чи то позападали в землю, чи то їх побрали велети з Громової печери на Дніпрі, де, як розповідають діди, жили ще зовсім недавнечко. Біля печери й тепер валяється багато таких каменів. І тільки декілька, облизаних вітрами, потрісканих од сонця, стримить із землі коло підніжжя могили. А по всій могилі — бур'ян — не суспіль, а островками: буркун і катран, які до середини літа вигорають майже до чорноти, а також дрок, воронець і медунка.

У татарський бік могила спадала полого, в козацький — круто, стрімко, а наоколіж — степ, скільки око візьме. Пожежний конем — доскачеш на край світу. Тільки в праву руку, сажнів за півтора позаду, — невеличка річечка. Вона тут же й починалася з порослого очеретом та чорними лозами болота в припаді. Козаки називали річечку Волошкою, татари — Малою Каір. Вона кривуляла неглибокою балкою верст двадцять — де розливалася чималенькими плесами, де витягувалася у стрічку, яку легко перестрибував степовий сайгак, — й тихо та непомітно впадала в Дніпровий лиман. З маківки могили видно розсохаті верби над лиманом. Колись на вершечку могили ще лежав велетенський гранітний валун, і з нього було видно далі, аж за Дніпро, але його розтрошили блискавиці. Й уся могила теж пощерблена ними. Тут часто блукали грози, важкі та грізні, немов тури осінньої пори. Били й били довгими рогами, й майже всі — в Сліпу, що самотньо мріяла серед степу. Там, усередині, зібралося стільки мертвого вогню, що, коли б хто необачно кресонув, вона б вибухнула й розлетілася на шмаття.

Принаймні так думав Сироватка, лежачи на розперезаним снопі очерету, сховавшись од тягкого ляського вітру за єдиною уцілілою брилою граніту.

А ще Сироватка думав про того, хто лежав під ним, на споді могили. Хто він? Який був? Молодий, старий? Чого лежить отут? Їхав і загинув... Чи помер? Грав конем у степу... Могили, ясна річ, тоді ще не було. І де він зараз: у пеклі, в раю? Чи, може, він якийсь нехрист і блукає поза раєм, зазирає через золоті тини? Певно, що нехрист. Це не козацька могила. Діди кажуть, колись тут, у степу, кочували тільки орди, дикіші за нинішні. Й куди воно справді діваються нехристи? Чи в них є своє пекло і свій рай? Але ж наш Бог не потерпів би на одному й тому ж небі чужого раю!

Далєбі, ні. А кум Шевчик казав, що в нашого Бога своє небо, а в турецького, поганського, своє. Ще й буцімто вони повиходять кожен на свій край неба, посідають, попускають ноги й шкилюють один з одного. (В це Сироватка не вірить, бо хіба можуть боги уподібнюватися сварливим сусідкам, які пашекують в кінці городу). Ще Шевчик розказував: басурманський бог вельми любить купатися в морі-окіяні. Отож одного разу, коли турецький бог, скинувши рясу, вижировував у хвилях, наш Бог і каже йому: «От ти хвастаєш, що гарно пірнаєш, а дна не дістанеш». — «Дістану», — каже той. «Не дістанеш», — наш йому. Тоді турецький бог набрав повні груди повітря й пірнув. Наш тоді хукнув на море, й воно замерзло. Виринув з дна поганський бог — і торох лобом об кригу. Валасався доти, доки додумався прохукати кригу. А наш тим часом закинув на десяту хмару його рясу, й хмара попливла геть. Випірнув поганський бог, глип — ряси немає. «Де ряса?» — кричить на все море. «Не знаю», — одвічає наш, а сам регочеться.

З того часу й увійшли вони в страшний розмир, а з ними й народи їхні.

Мабуть, оця кумова розповідь — суспіль вигадка, хоч і в ній є щось од правди, істинно-бо: пани б'ються, а в мужиків чуби тріщать.

«Прости, Господи, що согрішив», — щиро розкався, ще й перехрестився на тому Сироватка. А проте грішні думки не полишали його й далі. І не йшов з мислі поганин, який лежав під ним на споді могили.

Може, вперше пропливло отак близько в думці чуже життя й заклопотався чужою душею.

Сонце, щойно викотившись із Божої кузні, пливило понад зеленими мирськими плавнями по чистому, мов озер-

на вода восени, небу й пригрівало зовсім не по-весняному. Тепло, затишно Сироватці після холодної ночі, солодко йому крізь дрімоту думалося. Про того ж таки поганина, про його неприкаяну душу. Мабуть, вона таки в раю. В їхньому, поганському. А чи схожий той рай на наш, християнський? В раю завжди сонячно й затишно, і походжає по ньому Бог, пильнує порядку.

В цю мить він бачив Бога зовсім близько. Як свого діда Корнія. Отакий він, з білою бородою, добрими очима в зморшках, у липових личаках, із кобзою в руках. Сидить на небесній призьбі, над якою висять віночки цибулі, славить піснею ясний світ.

Козак Сироватка побожний. Святобливий. Розмовляючи з Богом, відчував, як ніби легенький вітерець пробігав у душі. Почував справжню святість, і чистоту, й чинність усіх божих помислів, почував себе не рабом, а ніби молодшим підпасичем у мудрого ватага. Сам, без Бога, давно б загинув або здичавів у цій пустелі. Одначе ж у своїй святобливості не сягав за межі, де починається власна безконечна малість, мізерне приниження, панічний страх, а то й вічний самообман душі. Він не боявся Бога. Слугував йому, радився з ним і сам намагався підказати молитвами, як содіяти, щоб краще жилося козацькому люду, з якого боку заступити край од супостатів, коли послати дощі, а коли поберегтися з блискавицями, аби не спалили дотла степу. Щоправда, Бог не вельми дослухався до його молитов: позаминулої осені Сироватка ледве вихопився конем до лиману, степ палав од Кизикермену до Перекопу, згоріла Сироватчина куга і весь риштунок, — то, мабуть, через те, що не він один, а надто багато їх шепоче йому у вуха молитви. Та й шепочуть не в одно. Бог повсюдно втручався у Сироватчині сфери, а Сироватка не боявся забрести мислю в Божі. Як оце ниньки, коли намагався одгадати: християнський і басурманський рай розкинулись під одними вербами, чи шумлять ті верби нарізно? Твердо Сироватка знав одне: і на небі, й на землі має бути лад, за яким хтось наглядає. Бог пильнує свого, Сироватка — свого, маленького, що входить у той, великий. Сироватка жив у повній злагоді з собою і з тим місцем, яке визначили йому Бог і доля. Життя його злиденне, ще й на краю погибелі, але в усьому тому був свій лад, свої мірки, свій закон. І того закону, вічного, правічного, що невідь-яким чином і звідки увійшов у нього, Сироватка ніколи не переступав. За тим законом жив він, жила синиця на в'язові за його кугою, і рись за балкою, і сокіл-боривітер

у небі, і змії жовтобрюхи за могилою. І жило десь там, за його спиною, товариство, чий спокій він захищав. Ходило по своєму кругу сонце, і ходив за ним Мокій Сироватка, ніде й ні в чому не переступаючи його законів, а також законів совісті, давніх звичаїв, які уклались в його душі в свій особливий лад. Переступи його — і все зруйнується, розлетиться на шмаття сама душа, й тоді загинеш сам. І все те у Божій волі, а знати її людям наказано.

Воно трохи й страшно швендяти навіть мислю по Божім обійстю: ще шелехне з-за куща дрюком якийсь архангел, але ж вельми хочеться козакові бодай краєм ока зазирнути в господній дім, — либонь, не дім, а палац, ще й з колонами, як у пана Казановського, — бо той дім, на велике Сироватчине переконання, стоїть посеред раю, куди попаде й сам Мокій. Попаде безпремінно, бо він же боронить Божу правду щирою молитвою і шаблею, не їсть у пости (частенько не тільки в пости) скромного, не оскверняє білого світу поганими словами і оковиту п'є лише на свята та, як трапляється, на дармівщину. А хто тепер пригостить на дармівщину! Таке, либонь, буває на небі, та й то не скрізь. Ні, там зовсім не вільно пити. Не вільно чи, може, й не кортить?.. Мабуть, не кортить, дадуть чоловікові якоїсь нуди, і вже його верне од самого духу горілчаного. У Бога з цим ділом строго!

І знову кріпко задумався козак. І справи небесні заступили Сироватці справи земні. І Сироватка на ту мить забув, що він — очі Сліпої. Що минулого тижня кудись подівся бекет у Червоних Лозах. Увесь бекет, всі троє козаків. Отак — щезли, немов і не було їх. І забув про засторогу козаків з Тавинської залози, які казали, що в ногайських кошах помічено якусь товчію. Правда, вони теж не сподівалися ногайського набігу. О цій порі ординці походом не ходили майже ніколи — безкорм'я для коней і важкі переправи через ріки стояли їм на заваді.

Сироватка тільки тоді стрепенувся, як по його грудях ізнагла прокотився якийсь згук, а на гострому зламі каменя почулося тонке гудіння. Здавалося, над могилою ширяє важкий свистокрил. Сироватка рвонувся, але якась владна сила зупинила його, не дала схопитися на ноги. Він тільки зіп'явся на руках і виглянув з-за каменя. Сірий, столочений снігами, але вже підмальований зеленим і червоним степ на обрії мовби ворухився, мовби напливав на могилу, тремтів і гойдався, мов перетягнена басова струна на кобзі. Це був той згук, що пролетів крильми свистокрила.

А той, що зачепився за гранітний гостряк, уже тремтів, як стонадцять тулумбасів, гудів і дзвенів, аж стогнала могила. Він бив Сироватці просто в груди, душив і втоптував у землю. Татарський чамбул, котрий обтікав Сліпу зліворуч, був так близько, що Сироватка навіть бачив витягнені вперед запінені горбоносі морди коней, і оширені й ніби закам'янілі обличчя ординців, і навіть довгий малахай у руці ватага.

В одну мить Сироватка з жахом зрозумів: уже не подати знаку. Він просто не встигне запалити порубану й складену на купу по той бік каменя степову грушку, облиту смолою. Татари добудуться сюди швидше, ніж він висіче іскру на трут. Либонь, вони знали, що на могилі сторожа, й ця їхня передова залога мчала просто сюди.

Страх холодним списом встромився козакові в живіт. І одразу там запекло, гарячий вогняний клубок поповз угору. Все тіло налилося тим страшним вогнем. Тисячі шабель розтинали козакові серце, тисячі куль пронизували голову, і все то шаблі та кулі побратимів, яких наразив на смертельну небезпеку. Коли б то знав раніше, сам би попросив їх покарати його.

Він жорстоко ошукав товариство, котре поклялося на нього, довірило йому свій спокій, своє життя, свою честь. І не буде йому прощення ні на цім, ні на тім світі.

Не пам'ятав, як сталося, — жива душа хотіла жити, — що не чекав смерті чи полону на маківці Сліпої, а покотився вниз. Геть з лисого горба, в бур'ян, куди ще не сягнули очі татар. Котився по крутому козакому схилу, хоч відав, що там теж нема порятунку.

Він уже майже долітав низу, як руки раптом занурилися в щось м'яке. Ще сам до кінця не осягнув, що це таке, думка про рятунок забігла наперед, кудись вела, кудись штовхала. І враз Сироватка пригадав: це — лисяча нора. Стара-старезна й широка, як татарський міх. Козаки казали, що в ній живе старий лис. Скільки дозорців з нудьги полювало за ним, а жодному не вдалося влучити.

Сироватка ніколи за лисом не полював. Та хай би це зараз була нора не лиса-перевертня, а самого дідька, він би, мабуть, спробував шукати в ній порятунку. Бо в цю мить у його голові, нехай і кволо, ніби іскорка в затухлім жареві, спалахнула надія на покуту перед товариством, вернула до життя. Він посунувся в нору, руками, головою, плечима розривав, розгрібав її, втискувався, мов бурав у дерево. Добре, що був не широкої кості й схуд за зиму, як